

Труба Р. М.

Науково-дослідний інститут публічного права

ЦІЛЬОВА СПРЯМОВАНІСТЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена визначенню цільової спрямованості інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення національної безпеки. Зазначеними інститутами запропоновано вважати добровільні, самостійно організовані об'єднання громадян (груп громадян), незалежні від прямого державного управління та фінансування, які шляхом соціальної активності, захисту публічних інтересів, правозахисної діяльності та зміцнення громадських зв'язків сприяють виявленню, попередженню та усуненню безпекових ризиків і загроз, сприяючи належному функціонуванню адміністративно-правового режиму забезпечення національної безпеки. Особлива увага приділяється встановленню особливих рис інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення національної безпеки, що визначають їх юридичну природу та потенціал у забезпеченні національної безпеки. Сформульовано висновок, згідно з яким цільова спрямованість інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення національної безпеки виявляється в п'яти основних напрямках. По-перше, інститути громадянського суспільства можуть здійснювати не залежний від неправомірного зовнішнього впливу громадський контроль. По-друге, інститути громадянського суспільства провадять діяльність із захисту прав людини. По-третє, інститути громадянського суспільства сприяють організації та консолідації суспільства, а також спрямування спільних зусиль на досягнення певних цілей, які сприяють досягненню мети забезпечення національної безпеки. По-четверте, інститути громадянського суспільства здійснюють експертно-аналітичну діяльність, сприяючи досягненню цілей національної безпеки. По-п'яте, інститути громадянського суспільства виконують діяльність щодо забезпечення стратегічної довгострокової стійкості держави та суспільства в контексті реальних і потенційних безпекових ризиків та викликів. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження, а також визначаються подальші перспективні напрями дослідження юридичної природи інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: громадянське суспільство, забезпечення національної безпеки, інститути громадянського суспільства, національна безпека, система суб'єктів забезпечення національної безпеки, цільова діяльність.

Постановка проблеми. У контексті так званої західної моделі суспільства, прийнятої також і в Україні, інститути громадянського суспільства визнають суб'єктом публічного адміністрування, здатним безпосередньо впливати на функціонування системи забезпечення національної безпеки. Причому науковці констатують, що громадянське суспільство (з його інститутами), хоча й залишається недостатньо задіяним ресурсом у галузі безпеки, має значний потенціал у контексті реалізації безпекових заходів. Зокрема, як слушно зауважує С. А. Дроботов, інститути громадянського суспільства нерідко стають джерелом нових підходів та інструментів забезпечення національної безпеки, а також сприяють підвищенню ефективності взаємодії між різними інституціями в цій сфері

[1, с. 17]. З огляду на це, можна стверджувати, що комплексне дослідження суб'єктів системи забезпечення національної безпеки, а також визначення можливостей для подальшої оптимізації дії адміністративно-правового режиму у відповідній сфері є надзвичайно актуальним теоретичним і практичним питанням, яке неможливо вирішити без комплексного з'ясування юридичної природи інститутів громадянського суспільства як складової системи суб'єктів забезпечення національної безпеки. Водночас, ураховуючи широту окресленої проблематики, її висвітлення слід розпочати саме з уточнення змісту цільової спрямованості таких інститутів у контексті забезпечення ними національної безпеки, що дозволить осмислити роль громадянського суспільства як повноцінного

партнера держави в розбудові сучасної системи захисту національних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наявної наукової літератури дозволяє дійти висновку, що донині цільова спрямованість інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення національної безпеки не слугувала предметом комплексного дослідження, хоча окремі аспекти цього питання детально розкривали чимало українських учених і дослідників, серед яких: А. А. Головка, С. А. Дроботов, М. В. Канавець, Д. О. Кошиков, Р. В. Мошинський, В. В. Пилип, В. М. Юрах та ін. Таким чином, можемо дійти висновку про наявність теоретичної основи для з'ясування змісту цільової спрямованості вказаного кола суб'єктів адміністративного права.

Постановка завдання. Отже, метою статті є уточнення цільової спрямованості інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення національної безпеки. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких *завдань*: 1) сформулювати визначення поняття «інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення національної безпеки»; 2) виокремити на підставі юридичної природи цих інститутів їх цільові напрями в контексті забезпечувальної діяльності у сфері забезпечення національної безпеки; 3) узагальнити результати наукової розвідки та встановити подальші перспективні напрями дослідження юридичної природи інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Інститутами громадянського суспільства як особливими суб'єктами забезпечення національної безпеки слід вважати добровільні, самостійно організовані об'єднання громадян (груп громадян), незалежні від прямого державного управління та фінансування, які шляхом соціальної активності, захисту публічних інтересів, правозахисної діяльності та зміцнення громадських зв'язків сприяють виявленню, попередженню й усуненню безпекових ризиків і загроз, сприяючи належному функціонуванню адміністративно-правового режиму забезпечення національної безпеки.

Отже, розглядаючи правову природу інститутів громадянського суспільства, слід ґрунтуватися на усвідомленні їх потенціалу впливу на оптимізацію досягнення цілей у сфері національної безпеки. Зазначений потенціал виявляється, зокрема, у таких ключових ознаках. По-перше, об'єктивна незалежність інститутів громадянського суспіль-

ства від необґрунтованого державного втручання (управлінського, фінансового тощо) є визначальним чинником для ефективного виконання ними функцій у системі національної безпеки. По-друге, формування та функціонування цих інститутів засновується на добровільності та активній участі людей та їх об'єднань, які становлять основу відповідних громадянських утворень. По-третє, інститути громадянського суспільства зорієнтовані на утвердження та захист публічних цінностей, репрезентуючи свою інституційну позицію з певних питань і водночас відстоюючи та захищаючи інтереси конкретних груп осіб, узгоджені з загальнонаціональними цінностями.

Зважаючи на визначення інститутів громадянського суспільства та їх ключові риси, можна дійти висновку, що діяльність цих інститутів зазвичай чинить відчутний вплив на стан національної безпеки (позитивний або негативний). Причому саме завдяки зазначеним характеристикам розглядувані нами інститути здатні виконувати важливі забезпечувальні завдання у сфері національної безпеки, діючи цілеспрямовано з метою досягнення належного рівня захисту національних інтересів та цінностей. Отже, ураховуючи викладене, доходимо думки про те, що цільова спрямованість інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення національної безпеки виявляється в такому:

1. Інститути громадянського суспільства можуть здійснювати громадський контроль, не залежний від неправомірного зовнішнього впливу. Беручи до уваги позиції учених стосовно змісту громадського контролю [2, с. 101; 3, с. 160; 4, с. 388–414; 5], зазначимо, що цей вид контролю, на відміну від державного, ґрунтується на принципах автономії суб'єктів громадянського суспільства від публічно-владних (та інших владних) інститутів, що забезпечує об'єктивність контрольних заходів, а також здатність інститутів громадянського суспільства виступати проти вагою органам публічної служби (їх посадовим особам) у випадках, коли вони допускають зловживання, управлінські помилки тощо. Зважаючи на це, слід зауважити, що в сучасній демократичній та правовій державі громадський контроль виконує роль гарантійного інструменту, за допомогою якого: з одного боку, зменшуються ризики концентрації публічної влади, а з іншого – активізуються соціальні (демократичні) механізми, здатні своєчасно виявляти системні загрози й ризики національній безпеці, які органи державної влади можуть навмисно чи ненавмисно ігнорувати в силу інер-

ційності здійснення публічної адміністрації (це явище можна спостерігати, як у мирний час, так і в особливий період), надмірної бюрократизації державного апарату, а також вузькості відомчих інтересів, на задоволення яких спрямований відповідний суб'єкт владних повноважень.

Загалом громадський контроль, здійснюваний інститутами громадянського суспільства, слід розглядати як особливу форму колективної правомочності громадян (відповідно до ч. 2 ст. 5 Конституції України), що реалізується через механізми громадянської участі. Причому важливо усвідомлювати, що суть такої діяльності полягає не в дублюванні контрольно-наглядових функцій держави, а у створенні та діяльності паралельної системи так званого соціального аудиту [6, с. 98; 7], спрямованої на забезпечення правомірності, законності, прозорості й ефективності діяльності суб'єктів, що володіють владними повноваженнями. Отже, здатність незалежного від держави суб'єкта здійснювати контроль за діяльністю держави (також органів місцевого самоврядування) видається надзвичайно важливою передусім у сфері забезпечення національної безпеки, у якій: саме держава традиційно розглядається як ключовий суб'єкт, який забезпечує безпеку на всій своїй території; необхідний повноцінний недержавний елемент стримувань і противаг, що запобігає «монополізації» сфери національної безпеки виключно суб'єктами, які є органами держави та фактично здійснюють контроль один одного, винятковість чого є істотним ризиком для національної безпеки.

Таким чином, найважливішою особливістю громадського контролю у сфері національної безпеки, який здійснюється інститутами громадянського суспільства, є те, що такий незалежний контроль виконує компенсаторну функцію. У цьому контексті слід зауважити, що громадський контроль, будучи спрямованим на виявлення порушень (корупція, перевищення повноважень органами правопорядку тощо) та іншої поведінки, яка вказує на відхилення від норми (наприклад, вчинення помилок, які не є протиправною діяльністю, але знижують потенціал забезпечення національної безпеки), також формує комунікаційний майданчик, на якому суспільство та держава стратегічно взаємодіють з метою оптимального досягнення цілей забезпечення національної безпеки, беручи до уваги також інтереси тих груп населення, які захищаються відповідними інститутами громадянського суспільства.

2. Інститути громадянського суспільства здійснюють діяльність із захисту прав людини. Реалі-

зуючи правозахисну діяльність інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення національної безпеки враховують юридичну (виражену в нормах законодавства, судових рішеннях та інших джерелах права) та морально-етичну (як універсальну цінність, визнану суспільством незалежно від їх формального закріплення) сутність прав людини, діючи в цій парадигмі, виконують роль «соціального адвоката» [8, с. 538], здійснюючи істотний вплив на обстановку безпеки у сфері забезпечення національної безпеки. Важливість зазначеного зумовлена тим, що порушення прав людини: обумовлює матеріальну та/або нематеріальну шкоду для жертви порушення (часто й її близьких); підриває легітимність і авторитет публічної влади; створює множинні системні загрози для національної безпеки, зокрема: по-перше, провокує соціальну напруженість, адже порушення прав людини загалом призводить до маргіналізації різного типу меншин (етнічних, релігійних, мовних та ін.), радикалізації маргіналізованих груп населення та ін.; по-друге, масові порушення прав людини (наприклад, такі як тортури, здійснення позасудових розправ, дискримінація окремих груп населення) дискредитують державу, знижуючи рівень довіри до держави в різних міжнародних інститутах (у Раді Безпеки ООН, Раді ООН з прав людини, Парламентській асамблеї Ради Європи тощо), а також знижуючи рівень інвестиційної привабливості держави; по-третє, окремі типи порушень прав людини (зокрема, недотримання права на приватність) підвищують вразливість жертв порушень перед іншими протиправними діями, які щодо них можуть вчинятись, зокрема з метою їх подальшого використання в протиправній діяльності (наприклад, перед загрозою вчинення щодо них кіберзлочинів, що дають змогу отримати компрометуючі дані стосовно жертв порушення, які можуть бути використані зловмисником з метою здійснення протиправних маніпуляцій, зокрема для примусу до антидержавної діяльності). З огляду на зазначене, правозахисні інститути громадянського суспільства систематично стежать за дотриманням прав і свобод людини в державі, передусім під час запровадження та реалізації обмежувальних заходів (наприклад, тих, що передбачені правовими режимами воєнного чи надзвичайного стану), що запобігає зловживанням і сприяє правомірності дій держави, а отже, сприяє досягненню цілей забезпечення національної безпеки.

3. Інститути громадянського суспільства сприяють організації та консолідації суспільства,

а також спрямування спільних зусиль на досягнення певних цілей, які сприяють досягненню мети забезпечення національної безпеки. У кризових умовах функціонування держави, за яких держава об'єктивно не завжди спроможна своєчасно та повною мірою реагувати на всі загрози й ризики у сфері забезпечення національної безпеки, інститути громадянського суспільства можуть компенсувати ці упущення, виконуючи координуючу, мобілізуючу й об'єднуючу суспільство завдання, консолідуючи та направляючи розрізнені зусилля громадян в цілеспрямовані дії, що зміцнюють національну безпеку. Тобто інститути громадянського суспільства, з огляду на свій особливий статус, можуть оперативним чином формувати згуртовану спільноту мотивованих громадян, здатних сукупно протистояти різним загрозам національній безпеці (ворожій пропаганді, сепаратистським тенденціям на окремих територіях держави тощо), допомагати громадянам подолати складні життєві обставини (наприклад, завдяки створенню та реалізації волонтерських ініціатив).

4. Інститути громадянського суспільства здійснюють експертно-аналітичну діяльність, сприяючи досягненню цілей національної безпеки. Розглядаючи цю цільову спрямованість діяльності інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення національної безпеки, слід зазначити, що експертно-аналітична діяльність таких суб'єктів становить системоутворюючу складову сучасної парадигми забезпечення національної безпеки правової та демократичної країни, у якій зміст концепції національної безпеки не обмежується військово-оборонними та силовими аспектами, а й також враховує якість інтелектуального капіталу держави, важливість якості публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки та ін. [9, с. 140; 10]. Розглядаючи зміст експертно-аналітичної діяльності відповідних інститутів громадянського суспільства, варто зазначити, що такою діяльністю слід розуміти незалежне (передусім недержавне) експертне дослідження, аналіз та оцінку нормативно-правового, політико-правового, інституційно-організаційного й іншого забезпечення національної безпеки, а також загального стану справ у галузі безпеки загалом, що завершується виробленням альтернативних рішень, концепцій і програм у відповідній сфері, які узгоджуються з інтересами особистості, суспільства й держави, а перш за все – груп суспільства, яких представляє конкретний інститут громадянського суспільства. Зокрема, відповідна діяльність інститутів грома-

дянського суспільства як суб'єктів забезпечення національної безпеки може припускати: виявлення положень нормативно-правових актів та їх проєктів, що суперечать інтересам особистості, суспільства й держави; оцінка соціальних, економічних та інших наслідків прийняття (і подальшої реалізації) проєктів нормативних правових актів, а також вироблення рекомендацій щодо усунення виявлених недоліків; виявлення безпекових ризиків та загроз (зокрема у сфері правоохорони, геополітики), а також попередження відповідних суб'єктів владних повноважень (в окремих випадках – і суспільства) про виникнення джерел соціальної небезпеки та назрівання виникнення відповідних загроз (у тому числі в забезпечувальній діяльності суб'єктів системи суб'єктів забезпечення національної безпеки) тощо.

5. Інститути громадянського суспільства проводять діяльність щодо забезпечення довгострокової стійкості держави та суспільства в контексті реальних та потенційних безпекових ризиків і викликів. Довгострокова стійкість держави й суспільства означена здатністю як держави, так і суспільства зберігати власні темпи розвитку в заданому стратегічному напрямі, а також ефективно забезпечувати цей процес розвитку, всупереч факторам (ризикам, загрозам), які несприятливо впливають на відповідну забезпечувальну діяльність. Отже, довгостроковою стійкістю держави та суспільства в контексті забезпечення національної безпеки слід розуміти стан, який характеризується системною здатністю держави та суспільства зберігати суверенітет, територіальну цілісність, соціально-економічний розвиток і захист конституційних прав громадян всупереч реальним та потенційним внутрішнім і зовнішнім дестабілізуючим станом безпеки факторам. З огляду на зазначене, діяльність інститутів громадянського суспільства з приводу досягнення довгострокової стійкості держави та суспільства в контексті забезпечення національної безпеки можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на задоволення національних інтересів, а також запобігання та протидію загрозам національній безпеці, які підривають процес забезпечення довгострокової стійкості держави та суспільства.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що інститути громадянського суспільства в Україні на сьогодні є повноцінними суб'єктами забезпечення національної безпеки, які дозволяють державі збільшити загальний потенціал забезпечення національної безпеки, а також підвищити ефективність цієї забезпечувальної діяльності.

Зокрема, як суб'єкт забезпечення національної безпеки інститут громадянського суспільства виконує важливі завдання стосовно досягнення мети забезпечення національної безпеки, а саме: сприяючи державі в досягненні людиноцентричності, правомірності та прозорості діяльності компетентних органів публічної служби у відповідній сфері; сприяючи об'єднанню суспільства та спрямовуючи зусилля вмотивованих громадян у діяльності із забезпечення національної безпеки; надаючи експертно-аналітичне забезпечення забезпеченню національної безпеки; надаючи гуманітарну та волонтерську допомогу соціально вразливим верствам населення в осо-

бливий період, а також у мирний час, сприяючи соціальній злагоді; зміцнюючи стійкість держави та суспільства перед зовнішніми і внутрішніми загрозами національній безпеці. Таким чином, інститути громадянського суспільства не лише є повноцінними суб'єктами забезпечення національної безпеки, а й посідають чільне місце в системі суб'єктів, які виконують відповідну забезпечувальну діяльність. З огляду на це, варто присвятити окрему наукову розвідку визначенню місця (позиції) інститутів громадянського суспільства в системі суб'єктів забезпечення національної безпеки та особливостей їх діяльності в цій сфері.

Список літератури:

1. Дроботов С. А. Громадянське суспільство і забезпечення національної безпеки української держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Т. 3. Спецвипуск. С. 14–18.
2. Алфьоров С. М., Вітвіцький С. С. Громадський контроль в умовах формування громадянського суспільства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 1. С. 101–108.
3. Гончаренко Г. А. Громадський контроль за сектором безпеки: адміністративно-правові засади, суб'єкти та проблеми реалізації. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 160–167.
4. Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2018. 488 с.
5. Столбовий В. М. Поняття громадського контролю службових правовідносин у сфері національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 106–110.
6. Хрущ В. О. Розвиток соціального аудиту в системі соціального управління. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 2. С. 98–102.
7. Raj T. Social Audit for Democratic Governance. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*. 2021. Vol. 12 (7). P. 11331–11344.
8. Pavlish C., Ho A., Rounkle A. Health and human rights advocacy: Perspectives from a Rwandan refugee camp. *Nursing Ethics*. 2012. Vol. 19 (4). P. 538–549. doi:10.1177/0969733011421627.
9. Абламєтова Я. А. Роль громадських екологічних організацій в Україні. *Проблеми та перспективи розвитку системи безпеки життєдіяльності* : зб. наук. праць XIII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, курсантів та студентів (Львів, 28–29 берез. 2018 р.). Львів : ЛДУ БЖД, 2018. С. 140–141.
10. Вітвіцький С. С. Громадська експертиза в умовах розвитку громадського суспільства. *Юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 25–30.

Truba R. M. TARGETED ORIENTATION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS AS NATIONAL SECURITY PROVIDERS

This paper examines the goal-oriented activities of civil society institutions as actors ensuring national security. The author defines civil society institutions as voluntary, self-organized associations of citizens (or groups of citizens) independent of direct government management and financing. Through social activism, the protection of public interests, human rights advocacy, and the strengthening of social relations, these institutions help identify, prevent, and mitigate national security risks and threats, thereby promoting an effective administrative and legal regime for national security. Particular attention is devoted to identifying the distinctive features of civil society institutions as actors in ensuring national security—features that shape their legal character and potential contributions in this sphere. Notably, these institutions function independently of unwarranted state interference, and their creation and operation rely on the voluntary, active participation of individuals and their associations. Moreover, civil society institutions affirm and defend public values, representing and upholding their own institutional positions on issues within their purview. The paper concludes that the target orientation of civil society institutions as actors in ensuring national security is demonstrated in five primary ways. First, these institutions can undertake independent (i.e., free from undue external influence) public oversight. Second, they engage in protecting human rights. Third, they facilitate the organization and mobilization of society, directing collective efforts toward goals that further national security. Fourth, civil society institutions conduct expert and analytical work, thereby advancing national

security objectives. Fifth, they work to ensure the long-term strategic resilience of the state and society in the face of current and potential security risks and challenges. The article's conclusions summarize the study's findings and highlight prospective avenues for future research into the legal nature of civil society institutions as an integral actor in national security.

Key words: *civil society, ensuring national security, civil society institutions, national security, the system of actors ensuring national security, targeted activities.*